

Koncepce varhan v evangelickém kostele U Salvátora v Praze

Jiri Kocourek, Geschäftsführer Hermann Eule Orgelbau GmbH Bautzen

Koncepce varhan

Jen nemálo přes 2 roky uplynuly od zveřejnění veřejného zadávacího řízení v březnu 2009 – hodně málo času pro velké varhany. Východiskem byla koncepce prof. Jaroslava Tůmy: varhany s 2 manuály, pedálem a 33 rejstříky s dispozicí ve stylu českého či jihoněmecko-rakouského baroka, rozšířené o několik jazýčkových hlasů. Technické řešení (hrací stůl, traktura, vzdušnice, provedení píšťal, mechy) mělo plně odpovídat technice barokních varhan této oblasti. Skříň Karla Vocelky z roku 1865 se měla zachovat dle přísných pravidel památkové péče.

Koncem června 2009 bylo rozhodnuto o přijetí nabídky varhanářské dílny Eule ze saského Budyšína. Nyní začala práce na detailech koncepce. Cílem byla realizace úkolu zadávacího řízení „rekonstrukce varhan“. Při podrobné analýze stávajícího nástroje jsme objevili 7 historických rejstříků, pocházejících stejně jako varhanní skříň od Karla Vocelky z roku 1865. Bylo rozhodnuto o jejich zarážení do rejstříkové dispozice.

Dále bylo cílem zajistit splnění hudební koncepce varhan. Nástroj měl být schopen k stylové autentické reprodukci děl J.S.Bacha, Mendelssohna, Brahmsa, současných autorů a stejně tak k doprovodu evangelických bohoslužeb.

Proto varhanáři firmy Eule koncipovali nástroj na základě stylu velkých barokních varhan středoněmeckého pozdního baroka, tedy oblasti, ve které působili Bach, Mendelssohn a další významní skladatelé, a kde se varhanní hudba v evangelické bohoslužbě rozvinula již od 16. století velice bohatým způsobem, silně ovlivňujíc styl varhan, které se k tomu stavěli. Tento varhanní styl dosáhl vrcholu svého rozvoje hlavně v 18. a 19. století. Jeho hlavními představiteli jsou v 18. století G. Silbermann v Sasku, Z. Hildebrandt v Anhaltsku a T. H. G. Trost v Durynsku, v 19. století pak v Sasku J. G. Mende v Lipsku a Friedrich Ladegast ve Weißenfelsu. Z jejich bohatého zvukového fondu čerpáme barvitost a zvukovost přidaných rejstříků. Zvuk těchto varhan byl koncipován do kostelů s velkým počtem posluchačů, až 3 dřevěnými kúry a většinou naprosto suchou akustikou. Zvuk varhan musel být proto vydatný, se širokými menzurami a poměrně vysokým tlakem vzduchu. Vznikli nádherné nástroje se stříbřitým, lesklým, zároveň i mohutným a majestátním plénem a širokou pestrostí zvukových barev. I technická koncepce varhan u Salvátora byla přizpůsobena zvolenému stylu: zásuvkové vzdušnice v klasickém stavebním provedení (z dubu, spuntované), čistě mechanické traktury ze dřeva (hlavně dub), 4 klínové mechy pro zásobování vzduchem. Spolu se evangelickým sborem kostela U Salvátora bylo postupně vyvinuto podstatné rozšíření nástroje na 48 rejstříků, rozdělených na 3 manuálové a 1 pedálovou klávesnici. Organologickým poradcům Pavlu Černému, ing. Jiřímu Reindlovi a Janu Doleželovi, tu děkujeme za cenné připomínky a návrhy.

Zvláštní notu dávají koncepci nových varhan skříň a historické píšťaly z původních varhan pražského varhanáře Karla Vocelky z roku 1865. Zarážení dochovaných 7 rejstříků Karla Vocelky do nástroje tohoto typu bylo proveditelné zcela přirozeně – vždyť Karel Vocelka je stavěl podle vzoru varhan, které 1853 postavil německo-slezský varhanář Karl Friedrich Ferdinand Buckow v pražském německém ev. kostele U Michala. Výběr přidaných nových rejstříků bere proto i ohled na zvukovou koncepci rané a vrcholné varhanní romantiky.

Logickým sledem byla i rekonstrukce barvitosti skříně z roku 1865, provedené Zdenou Kafkovou. K tomu byly rekonstruovány podle vzorů Karla Vocelky prospektové píšťaly a detaily

hracího stolu (táhla a nápisy, klaviatury, bočnice varhanní lavice). Zajeli jsme si proto ke třem jeho nástrojům v Hluboké nad Vltavou, Rychnově nad Kněžnou a v Lužanech u Jičina - hlavně tento nástroj z roku 1870 sloužil jako vzor.

Jádrem rekonstruovaných a nových varhan je velký dvoumanuálový nástroj, jaký postavil Gottfried Silbermann např. 1738 v Petrikirche Freiberg (II/32). Typická pro Silbermanna je mohutnost zvuku („Gravität“) a lesk pléna. Mohutný principálový sbor hlavního stroje na 16-stopém základě s tercii a dvěma mixturami má svůj protějšek v brilantním, stříbřitém lesku 8-stopého pléna v druhém manuálu s mixturou a alikvoty 1 ½' a 1'. V pedálu tvoří bohaté obsazení na základe Untersatzu 32' mohutný fundament. Typické pro Silbermanna jsou i flétny (Rohrflöte, Spitzflöte, Waldflöte), alikvoty (Cornett, Nassat, Sesquialtera, Echo-Cornettino v III. manuálu), sólové hlasy (Gemshorn 8' s menzurou Silbermannovy Gamby, Quintadena, Vox humana) a Posaunenbass 16' jako rekonstrukce podle originálu Silbermanna. Nádherný Fagott 16' je rekonstrukce hlasu, který stavěl jeho zák Zacharias Hildebrandt, stejně jako trychtýřovitá Viola di Gamba 8' v hlavním stroji (oboje 1746 v Naumburgu – varhanách, které zkoušel J. S. Bach osobně). III. Manuál reprezentuje varhanní oblast Durynska – rodné oblasti J. S. Bacha a jeho rozvětvené rodiny. Jako inspirace nám sloužily hlasy z varhan T. H. G. Troste v Altenburgu z roku 1738 – krásné flétny, jemné smyky a zvonkohra, typická pro durynské barokní varhany. Oni tvoří i spojnicí k ranně romantickým hlasům Karla Vocelky z roku 1865, např. zajímavé Doppelrohrflöte nebo skoro ještě baroknímu Violonbassu a jemné Flaut d'amour 4'. K nim korespondují některé další jemné hlasy, jako nezná Flaut douce 8' v II. manuálu a Hoboe 8' jako sólový hlas. Unda maris 8' je laděná do jemného chvění a umožňuje nádherné sférické zvuky v kombinaci s 8-stopovými rejstříky II. a III. manuálu. Podobný efekt umožňují i kanálová tremola Schwebung a Tremulant v II. a III. manuálu. Rozšířené obsazení základními labiálními hlasy (je jich v osmistopé poloze 11) zvětšuje podstatně způsobilost nového nástroje pro pozdně barokní a romantickou hudbu, stejně tak i pro různé odstupňované doprovody během bohoslužeb a koncertů. III. manuál se přitom nechápe jako plénový manuál, ale jako „Farbwerk“ (ve smyslu např. Gablera v Ochsenhausen a Weingarten) se sólovými a doprovodnými rejstříky a dynamickým rozpětí až do piana.

Omezená velikost historické skříně (původně postavené pro jen 17 rejstříků) si vyžádala zvláštní vnitřní uspořádání, zajišťující zaprvé dobré rozvinutí zvuku píšťal, zadruhé dobrý přístup ke všem částem: skříně z roku 1865 byla restaurována a stylově shodně prodloužená o 2 metry. Sokl z roku 1929 zůstal zachován, byl ale obnoven. V dolním prostoru uprostřed je umístěna hrací technika, spojky a traktury. Po bocích leží - vždy 2 nad sebou – celkem 4 klínové mechy. Vzadu následují vzdušnice malého a velkého pedálu, mezi nimi je ladicí chodba.

V horní rovině jsou za sebou postaveny manuálové vzdušnice, každá o něco výše než předchozí: vpředu I. manuál – hlavní stroj, za ním II. manuál – “horní“ stroj, následuje III. manuál – zadní stroj („Farbwerk“). Za ním stojí velké píšťaly velkého pedálu, závěr tvoří obrovské píšťaly Untersatzu 32'. Cymbelstern s barokním pohonem na vzduchové kolo stojí nad vzdušnicí III. manuálu, zvonkohra – též mechanická – se při vytáhnutí rejstříku zapojí do traktury III. manuálu pod jeho vzdušnicí. Osazený je i zvonek pro Kalkanta (měchošlapa), ačkoliv dnešní nástroj má samozřejmě ventilátor.

Úmyslně rezignujeme na rozšíření stylové koncepce na rejstříky, které spadají do doby před Bachem (např. ze severoněmeckých varhan 17. století), stejně tak z doby po Brahmovi, např. rejstříky pozdně romantického typu (Vox coelestis, žaluziový stroj), dále na zvukové barvy cizích zemí (např. francouzsko-symfonické barvy), kdežto francouzská barokní hudba se dá na varhanách Silbermannova typu – tedy i U Salvátora - hrát skoro autenticky. I technicky se omezujeme na stav v polovině 19. století – žádná elektrika či elektronika. Jen 6 mechanických šlapek umožňuje najednou zapnout 5-6 plénových rejstříků. Odkládáme se tím od konceptu univerzálních varhan a koncipujeme nástroj, který koncentrací na určité stylové jádro získává o to více individuální, výrazný a přesvědčivý charakter. Zvukové jádro našich varhan proto bude mít zvukovost, která je typická pro střední Německo v době od J. S. Bacha, tj. vrcholného baroka 1735 přes pozdní baroko a klasicismus do rané romantiky, končíc dobou okolo 1865.

V létě 2010 konečně mohla být podepsána smlouva o stavbě varhan. Ihned se rozběhly v celé dílné práci: konstrukce, stavba nosných prvků, rozšíření skříně, stavba vzdušnic, měchové soustavy, traktury, hracího stolu a samozřejmě i restaurování a rekonstrukce píšťal včetně odlití cínových desek. Koncem září 2010 začaly předmontáže všech technických částí v našem montážním sále v Budyšině k ověření funkčnosti, paralelně probíhala předintonace píšťal. 15. listopadu 2010 pak nastal velký okamžik: Příjezd velkého nákladáku a varhanářů před kostel U Salvátora. Ve vnitřku lodě vzniklo mohutné lešení. Během následujících 5 týdnů pak varhanářimontéři pilně pracovali denně až dlouho do večera. Týden před vánocemi mohl začít intonatér s ozvučením píšťal. Na vánoce 2010 se prvních 5 rejstříků rozeznělo kostelem a nahradilo zvuk interimního varhanního pozitivu firmy Eule. 31. 1. 2011 mohla být dokončena I. etapa rekonstrukce varhan – 31 rejstříků financovaných Norskými fondy. Koncem března pak byly dokončeny i všechny zbývající.

Dokončeno je nyní společné dílo našich 40 varhanářů, mnoho pomocníků, restaurátorek varhanní skříně, stavitelů kúru, podlahy a podesty, elektrikáře, lešenáře a dalších partnerů. Nejvíce avšak na varhanách pracovali bratři Pavel Janeček a Pavel Urban – bez jejich neúnavné a neustálé námahy by zajisté dnes nově zrekonstruované varhany v evangelickém kostele U Salvátora nezazněly.

Nyní ať varhany na dlouhou dobu slouží ke cti Boží a k potěšení sboru.

Dispozice III+P/48

I. Manual (C-f ^{'''})	II. Manual (C-f ^{'''})	III. Manual (C-f ^{'''})	Pedal (C-f')
Bordun 16' *	Principal 8'	Hohlfloit 8'	Untersatz 32'
Principal 8'	Flaut douce 8'	Salicional 8'	Principalbass 16'
Viola di Gamba 8'	Gedackt 8' *	Flauto traverso 8'	Violonbass 16' *
Doppelrohrflöte 8' *	Quintadena 8'	Unda maris 8' od c°	Subbaß 16' *
Gemshorn 8'	Principal 4'	Fugara 4'	Octavbass 8'
Octava 4'	Rohrflöte 4'	Flaut d'amour 4' *	Flautbass 8' *
Spitzflöte 4'	Nasat 3'	Waldflöte 2'	Octava 4'
Quinta 2 2/3'	Octava 2'	Cornettino 3fach ab c'	Posaunenbass 16'
Superoctava 2'	Sesquialtera 4/5'-1 3/5'	Hoboe 8'	Trompetenbass 8'
Tertia 1 3/5'	Quinta 1 1/2'	- Glockenspiel c'-c ^{'''}	Claironbass 4'
Mixtur 4fach 2'	Sufflet 1'	- Schwebung	- Pleno an
Cymbel 3fach 1 1/3'	Mixtur 4fach 1 1/3'		- Pleno ab
Cornett 5fach 8' od g°	Fagott 16'		I - P
Trompete 8'	Vox humana 8'		II - P
- Pleno an	- Tremulant	Cymbelstern	III - P
- Pleno ab	- Pleno an	Calcant	
II-I	- Pleno ab	Motor (ventilátor)	
III-I	III-II	Lux (svetlo)	

* tyto rejstříky pocházejí od Karla Vocelky z roku 1865 a byly zrestaurovány.

Šlapky pro pléna střídavě zapínají a vypínají mechanicky vždy 5-6 plénových rejstříků patřičného stroje.